

Zachowania agresywne u dzieci - rozpoznawanie i zapobieganie

Agresja - definicja i rodzaje

Zdefiniowanie pojęcia agresji nie jest łatwe. Nie ma zgodności w poglądach, ani co do jej definicji, ani też do źródeł. Są teorie traktujące agresję jako instynkt bądź zachowanie nabyte poprzez uczenie się. Według innych traktowana jest jako nabyty popęd lub odpowiedź na frustrację. Teorie powyższe zakładają istnienie w człowieku określonej tendencji o różnie rozumianej etiologii. W praktyce wychowawczej przydatne jest przyjęcie rozumienia tego terminu jako zachowania.

Przez agresję więc rozumie się świadome i celowe zachowanie zwrócone przeciw innym osobom /także przeciw sobie/ i przedmiotom zmierzające do wyrządzenia szkody. Należy rozróżniać między agresją, a przemocą. Dla zachowań agresywnych charakterystyczna jest równowaga sił psychologicznych bądź fizycznych osób uczestniczących w agresywnym zdarzeniu. O przemocy mówimy, gdy tej równowagi brak.

Ze względu na sposób wyrażania agresję dzielimy na słowną i fizyczną.

Ze względu na cel dzielimy ją na:

- zamierzoną instrumentalną - kiedy wyrządzona komuś krzywda stanowi środek do osiągnięcia celu i jest pośrednim kosztem jego uzyskania /rozgłaszanie plotek o koleżance, aby wkraść się w czyjeś łaski, obśmiewanie lub bicie słabszego kolegi, aby dowartościować się, poczuć siłę, zyskać uznanie itp.
- zamierzona celowa - podjęcie czynności, których celem wyrządzenie krzywdy osobie lub zniszczenie rzeczy będącej przedmiotem agresji /porysowanie ławek, ścian, pobicie, ośmieszenie/.

Przyczyny agresji trzeba podzielić na wewnętrzne /endogenne/ i zewnętrzne /egzogenne/.

Biorąc pod uwagę naturę jako źródło agresji możemy założyć, że jest ona wrodzona, za czym przemawia istnienie w mózgu ośrodków i substancji chemicznych sterujących zachowaniem agresywnym, jak też istnienie u zwierząt wrodzonych mechanizmów napędowych i gotowych wzorców walki.

Do endogennych należą czynniki biopsychiczne jak zaburzenia neurologiczne, zaburzenia równowagi chemicznej organizmu, temperament, osobowość.

Jeśli ukształtuje się osobowość agresywna, to będzie ją charakteryzować gniew /jako skłonność do przeżywania silnych uczuć o zabarwieniu negatywnym złości, wrogości, skrajnego oburzenia/, negatywizm /odmawianie współpracy, robienie czegoś wbrew woli innych, odrzucanie rad, próśb otoczenia/ odczuwanie odrazy, złości do ludzi. Osobowości agresywne cechuje okrucieństwo, przypisywanie własnych negatywnych uczuć innym, drażliwość, podejrzliwość. Osoby takie łatwo ulegają frustracji, co prowadzi do agresji.

Temperament jest czynnikiem o niewielkim znaczeniu. Dzieci żywe i ruchliwe łatwiej wytwarzają i utrwalają agresywne wzory reakcji.

Czynniki egzogenne proponuję podzielić zgodnie z kryterium miejsca ich działania, a więc działające w domu, szkole, grupie rówieśniczej oraz płynące z mediów.

Chociaż wpływ domu jest niewątpliwie największy zwłaszcza w okresie od dzieciństwa do dojrzewania, to źródła agresji występujące w domu i szkole są zbliżone. Zachodzi tu też wyraźna

zależność. Jeśli działają one wyłącznie w szkole, a dom jest od nich wolny, to siła ich oddziaływania jest znacznie osłabiona. Socjalizacja, czyli przyswajanie sobie norm społecznych ma miejsce przede wszystkim w domu, ale także w szkole.

Przybliżę teraz rolę poszczególnych czynników.

Deprywacja potrzeb.

Jeżeli dziecko doświadcza deprywacji podstawowych potrzeb jak przynależności, bezpieczeństwa, szacunku, akceptacji, powoduje to poczucie mniejszej wartości, niższości. Sytuacja współczesnej rodziny zawiera wiele czynników sprzyjających deprywacji /nieobecność ojca lub matki, niekorzystne warunki ekonomiczne, depresyjność matki, niezgoda małżeńska/. Im dłużej to trwa tym skutki są poważniejsze. Często dziecko doświadcza też deprywacji w szkole. Dotyczy to zwłaszcza potrzeby uznania, znaczenia, budowania poczucia własnej wartości, a sprzyja temu liczebność klas, anonimowość uczniów, przewaga negatywnych komunikatów otrzymywanych od dorosłych, lekceważenie przez rówieśników związane z brakiem posiadania modnych ubrań czy przedmiotów. Nastolatek pozbawiony możliwości zaspokajania podstawowych potrzeb społecznych jest w szczególnie trudnej sytuacji.

Typ relacji

Ważnym czynnikiem jest typ relacji dominujący w rodzinie, ale też w szkole. Za sprzyjające zachowaniom agresywnym uznaje się:

- stosowanie metod wychowawczych opartych na sile jak kary cielesne połączone ze złością i agresywnością,
- szafowanie złymi ocenami ironią, cynizmem i innymi karami pozostającymi w gestii nauczyciela /kartkówka, odpytywanie jako kara, zbiorowa odpowiedzialność/;
- przyzwalanie na agresywne zachowania dziecka wobec rodzeństwa i rówieśników, brak jasnych norm dotyczących zachowania, brak odczuwalnych konsekwencji za naruszanie zasad;
- negatywne nastawienie emocjonalne do dziecka nacechowane brakiem ciepła i bliskich więzi.

Żaden z powyższych typów relacji nie zachęca do współpracy, nie rozwija wrażliwości na potrzeby i uczucia innych. Sposób rozwiązywania konfliktów, które są nieodłącznym elementem życia społecznego decyduje o sposobie patrzenia na wzajemne stosunki między uczestnikami konfliktu. Jeżeli jedynym znanym sposobem jest osiągnięcie sytuacji, kiedy jedna osoba wygrywa a druga przegrywa, to zachowanie w sytuacji konfliktowej jest spostrzegane jako walka i naturalne jest dążenie do zwycięstwa kosztem innych. Niekorzystne warunki ekonomiczne rodziny, jak też organizacja instytucji, jaką jest szkoła wpływają pośrednio na agresywność. Należy też pamiętać, że dziecko może być agresywne, choć żaden z powyższych warunków nie jest spełniony.

Wpływ grupy rówieśniczej o charakterze agresywnym może być znaczący. Należy jednak pamiętać, że przynależność do niej jest atrakcyjna dla ściśle określonych grup młodzieży. Mogą to być uczniowie lub starsza młodzież już znacznie zdemoralizowana, którzy czerpią korzyści materialne ze stosowania przemocy. Ale też grupy takie stają się atrakcyjne dla dzieci, które chcą podnieść swoje znaczenie przez to, że będą uważani za silnych i odważnych lub jeśli dotąd były prześladowane, to w grupie takiej znajdą ochronę. Zachowania agresywne są często ceną za uczestnictwo w takiej grupie. Ponadto odpowiedzialność za skutki agresji rozkłada się na wszystkich jej członków.

Wpływ mediów

Badania nad wpływem mediów wykazują niewątpliwy ich niekorzystny wpływ w dwu obszarach. Po pierwsze- ciągle bombardowanie psychiki dziecka czy młodego człowieka scenami pełnymi okrucieństwa i przemocy na świecie w sytuacji codzienności, zwyczajności / podczas rodzinnej kolacji/ sprawia, że musi on wytworzyć sobie mechanizmy obronne, stępić swoją wrażliwość na cierpienie innych. Dochodzi też do banalizacji zła. Obniżenie poziomu lęku związanego z oglądaniem przemocy obniża też lęk wobec jej użycia. Oglądanie scen agresywnych w filmie działa też inspirująco na młodych sprawców przemocy.

Gry komputerowe

Nie bez wpływu są gry komputerowe, które skłaniając poprzez swą atrakcyjność do częstego powtarzania uczą niekorzystnych mechanizmów zachowań. Mechanizmy te zastosowane w życiu realnym mają niszczący wpływ na relacje rówieśnicze /zaczynają one opierać się na przemocy/ jak i na psychikę graczy, którzy realny świat spostrzegają poprzez pryzmat gry i rządzących nią zasad.

Skuteczne kierowanie uczeniem się i zachowaniem

Utrzymanie dyscypliny, to jeden z najpoważniejszych problemów, z jakimi borykają się nauczyciele. Środowisko szkolne, a więc to, w którym odbywa się nauczanie i wychowanie powinno być wolne od konfliktów, wrogości i innych negatywnych czynników.

Według M. H. Dembo różnice między nauczycielami skutecznie i nieskutecznie kierującymi klasą dotyczą planowania i przygotowania do nauczania. Skuteczni nauczyciele stosują techniki kierowania grupą w celu uniknięcia braku uwagi i zapobiegania znużenia.

Kounin stwierdził, że efektywni nauczyciele nie tyle umieją sobie radzić z trudnościami wychowawczymi, ale potrafią stworzyć takie środowisko, w którym nie dopuszcza się do powstawania niewłaściwych zachowań. Zatem dobry nauczyciel to taki, który zapobiega sytuacjom stwarzającym trudności dyscyplinarne, a także doskonale potrafi dobierać techniki i metody nauczania.

Najważniejsze zachowania stosowane przez skutecznych nauczycieli zostały zidentyfikowane przez Kounin. Najbardziej pożądaną umiejętnością w skutecznym kierowaniu klasą jest wszechobecność. B.Krzywosz-Rynkiewicz wyjaśnia, że nauczyciel, który posiada taką umiejętność, wie doskonale, co dzieje się w różnych częściach klasy i potrafi dać do zrozumienia, że kontroluje lekcję. Nie popełnia on takich błędów, jak bagatelizowanie i zbyt długie czekanie z interwencją. Wszechobecny nauczyciel pilnie obserwuje klasę, ma z uczniami stały kontakt wzrokowy. Umie też odróżniać ważne przewinienia od drobnych poczynsów i nie przerywa lekcji, aby poradzić sobie z problemem. Używa raczej niewerbalnych metod, takich jak: podchodzenie w kierunku ucznia, położenie mu ręki na ramieniu. Taki nauczyciel chodzi po klasie, jest wyczulony na sygnały płynące od uczniów i reaguje tylko w razie konieczności.

Podzielność oznacza umiejętność radzenia sobie z dwiema sprawami w tym samym czasie oraz dokonywanie łagodnych przejść pomiędzy różnymi rodzajami aktywności bez osłabienia czy zaburzenia tempa aktywności klasy (wg M.H.Dembo).

Kolejna umiejętność wiąże się z utrzymaniem odpowiedniego tempa nauczania. Lekcje prowadzone przez dobrego nauczyciela przebiegają w równomiernym tempie. Ponadto nauczyciele ci tracą niewiele czasu na przemieszczanie się, równocześnie uczniowie otrzymują sygnały wskazujące, na co powinni zwrócić uwagę. Według Kounina nieuwaga u uczniów i ich niewłaściwe zachowanie są często związane z brakiem ciągłości lekcji, co wynika z nieodpowiedniego przygotowania nauczyciela. Problemy z dyscypliną wrastają, gdy nauczyciele zaczynają bez powodu odbiegać od

tematu, powtarzają materiał, zatrzymują się, aby pomyśleć o następnym ruchu, przygotowują materiały lub przerywają lekcje, aby zająć się czymś innym. Wytrawni nauczyciele kontrolują tempo nauczania dzięki dobremu kontaktowi dostosowują je do możliwości uczniów (M.H.Dembo).

Istotną umiejętnością jest zdolność do kontrolowania przerw w pracy. B.Krzywosz-Rynkiewicz stwierdza, że przerwy wywołane przez dekoncentrację uczniów, brak płynności w przechodzeniu z jednego tematu w drugi, stanowią większą część przerw szkolnych. Wprawdzie trwają one krótko, ale zważywszy, iż każdego dnia ma miejsce w klasie około 31 takich przerw - traci się na nie 15% czasu nauki (Doyle). Każde przejście z jednego tematu do innego lub z jednego rodzaju aktywności w inny powoduje dekoncentrację uczniów. Wytrawni nauczyciele starają się robić jak najmniej takich zmian w trakcie lekcji i umieją płynnie przechodzić z tematu na temat. Najczęstszymi błędami według B.Krzywosz-Rynkiewicz, które dekoncentrują uwagę uczniów są:

- częste dygresje - przechodzenie z jednego tematu do drugiego,
- brak kontroli własnego wątku myślowego - nauczyciele mówią o rzeczach, które właśnie przysły im do głowy, chodzą one związane z tematem, mogą wytrącać uczniów z toku rozumowania.
- krótkie ingerencje - zwracanie uwagi na rzeczy nieistotne. Nauczyciele mają tendencje do opowiadania własnych przeżyć osobistych. Często jest to prowokowane przez uczniów. I choć często są one ciekawe, to wówczas, kiedy nie wiążą się z lekcją to zabierają czas przeznaczony na naukę.

Ostatnią ważną umiejętnością jest przygotowanie pracy w grupach.

Kounin stwierdził, że zaangażowanie uczniów w pracę na lekcji jest związane z tym, w jakim stopniu praca ta stanowi wyzwanie i jak różnorodne są proponowane zadania. Uczniowie nudzą się, gdy zadaje się im bezsensowne prace. Wynika stąd, że jeżeli chcemy, aby uczniowie pilnie pracowali samodzielnie przez dłuższy czas, musimy zaproponować im zadania o odpowiednim poziomie trudności, budzące zainteresowanie.

Według B.Krzywosz-Rynkiewicz, większość nauczycieli woli prowadzić lekcję frontalnie. Wówczas wszyscy uczniowie zajmują się tymi samymi czynnościami w podobnym tempie. Ułatwia to nad nimi kontrolę. Taka forma zajęć ma jednak wiele mankamentów (miedzy innymi unifikacja tempa i rodzaju zadań, co sprawia, że uczniowie słabsi mogą nie rozumieć tego, co robią, a lepsi się nudzić; brak okazji o współpracy; małą aktywność własną - w jednym momencie głos zabierać może tylko jeden uczeń itp.). Praca w małych grupach daje szansę na indywidualizację, większą aktywność i odpowiedzialność za efekty oraz możliwość współpracy - wchodzenia w interakcję nie tylko przy okazji zabawy (w tradycyjnym modelu szkoły takie szanse daje tylko przerwa), ale także wspólnej pracy. W tym miejscu B.Krzywosz-Rynkiewicz, nadmienia o poziomie trudności zadań przydzielanych zarówno grupom jak i indywidualnie pracującym uczniom. Najbardziej efektywne zadania to te, które mobilizują do myślenia, rozwijają nowe umiejętności i dają poczucie sukcesu, a więc takie, z którymi uczniowie radzą sobie w 80-90% (Dembo).

Niezbędnym elementem w procesie kreowania klasowej dyscypliny jest jasne określenie reguł, których respektowania oczekuje się od uczniów. Reguły te powinien ustalić sam nauczyciel lub wspólnie z uczniami. Dużą wagę należy przywiązywać do konsekwencji respektowania i łamania reguł. Nauczyciel kreujący dyscyplinę powinien wybrać taką strategię, która najlepiej będzie odpowiadać jego osobowości, grupie uczniów i warunkom pracy. Według B.Krzywosz-Rynkiewicz, większość doświadczonych nauczycieli docenia znaczenie reguł, które obowiązują na ich zajęciach. Przeznaczają one często na omówienie "kodeksu postępowania na zajęciach" całą pierwszą lekcję.

Kontraktowanie warunków jest jednym ze sposobów usystematyzowania wzmocnień odpowiednio do

potrzeb i umiejętności uczniów. Bardzo często kontrakt wyrażony jest za pomocą napisanych stwierdzeń. Przedmiotem kontraktu może być powstrzymanie się od określonego rodzaju zachowań (nie odrabianie prac domowych, nieposłuszeństwo w klasie, rozmawianie na lekcji, chodzenie po klasie, agresja wobec innych uczniów itp.).

Techniki kontraktowania mogą nauczycielowi bardzo pomóc w praktyce, bez względu na sytuację w klasie szkolnej, ponieważ:

- pomagają zwrócić uwagę nauczyciela na własne zachowanie i jego wpływ na dzieci;
- pokazują, że obserwowane zachowanie może zostać obiektywnie opisane, co pomaga nauczycielowi w skoncentrowaniu się na tych konkretnych aspektach zachowania dzieci, które powinny zostać zmienione;
- przypominają nam, że zachowanie jest wyuczone, czyli że dzieci, które zachowują się w klasie w sposób niepożądany, nauczyły się tego zachowania w wyniku niewłaściwych doświadczeń oferowanych im w domu i gdzie indziej;
- pokazują, że zachowanie może zostać zmienione, jeżeli zmieniamy wzmocnienia poprzednio z tym zachowaniem związane;
- kładą nacisk na kontekst.

Bibliografia

1. Dembo M. H.: Stosowana psychologia wychowawcza. Warszawa, 1997.
2. Krzywosz-Rynkiewicz B.: Dyscyplina w szkole - kontrola zachowania i uczenia się. Olsztyn, 2003.
3. Fontana D.: Psychologia dla nauczycieli. Poznań, 1998.

autor tekstu: Elżbieta Kowalik